

AZ OLVASÁSKUTATÓ ESÉLYEI ÉS FELADATAI

A szocialista országok olvasáskutatóinak ötödik tanácskozása – Tallinn, 1983. október 11–15.

KAMARÁS ISTVÁN

Milyen esélye van az olvasáskutatónak, hogy elfogadtassa magát, eredményeit és igazát? Milyen esély van az olvasáskutató és a művelődéspolitikai irányítás, az olvasáskutató és a könyvtárosok közötti párbeszéd eredményesebbé tételére? Milyen esélye van az olvasáskutatónak, hogy a több tudományterület tárgykörébe tartozó jelenséget, az olvasást tudományos eszközökkel tárhassa fel; hogy egyfelől ne ragadjon bele az empiriába, másfelől ne bonyolódjon bele a spekulációba? Milyen esélyük van arra a különböző országokban dolgozó olvasáskutatóknak, hogy közös erővel próbáljanak nekifogni a legnehezebb kérdések megválaszolásának? Az én fülem szerint erről volt szó Tallinnban azon a konferencián, amelynek hivatalos programjában a következő négy témakör szerepelt: 1. az olvasáskutatás eredményeinek hasznosítása a közművelődési könyvtárakban; 2. az olvasók tipológiája; 3. a kutatások módszertani és szervezési alapelvei; 4. a nemzetközi együttműködés fejlesztése az olvasáskutatásban.

Az észti és orosz házigazdákon kívül bolgár, cseh, kubai, lengyel, magyar, NDK-beli, szlovák résztvevői voltak a konferenciának, zömmel olvasáskutatók. Tizenhat dolgozat megvitatására került sor, huszonötön vettek részt a vitákban, hatvan alkalommal szólalva meg; tehát formális kritériumok alapján valóban konferenciáztunk Tallinnban. Ami a tartalmi oldalt illeti, már az előre elküldött szövegek alapján látható volt, hogy ez alkalommal is tudományos és tudományoskodó, érdekes és érdektelen, leíró és elemző írások jelentik a megítélendő választékot.

A hely szelleme

A helyszín megválasztása bevallottan is az észti olvasáskutatás eredményeinek szóló teljesen jogos elismerés volt. A hatvanas évek második felében induló észti olvasáskutatás, amely egy igen fejlett olvasási kultúra tudományos feltárására vállalkozhatott, nem akár milyen teljesítményekkel dicsekedhet. *K. Eenmaa* és *K. Oja* dolgozata kitűnő áttekintést adott az észti olvasáskutatók eredményeiről, amelyek közül kiemelkedik a tartui házaspár, *M. Laurisztin* és *P. Vihalemm* ízig-vérig szociológiai kutatása a vásárlási, olvasmányválasztási szokásokról. Az észti kutatásokat áttekintő és értékelő szerzőpár a tucatnyi jelentősebb kutatás közül, mint a legjelentősebbeket az észti közművelődési könyvtárat olvasóival, az olvasói igények és a kielégítésükre a könyvtáros által ajánlott olvasmányok szembeállításával, az 5–8. osztályosok olvasásával, a legnagyobb észti író, *A. H. Tammsaare*: Igaz-

ság és igazságosság című művének befogadásával foglalkozó kutatásokat emeli ki. Sok hasonlóságot fedeznek fel – joggal – a magyar és az észti kutatások problémafelvetésében és módszereiben. Legújabb kutatásuk (az olvasás, a könyvtár és a könyvtáros a permanens képzés és a személyiség fejlesztésének szolgálatában) szociológiai-szociálpszichológiai és pedagógiai nézőpontú, kulcsfogalmi pedig az irodalmi beállítódás, a műbefogadás és a személyes olvasmányközvetítés. Az észti kutatók mindig is komoly feladatot vállaltak kutatási eredményeik alkalmazásának irányításában, gondosan vigyázva a befolyásolás és az olvasói szabadság egyensúlyának betartására.

Mekkora a kutató mozgástere?

A kutatási eredményeknek a gyakorlatban való alkalmazásával foglalkozó dolgozók – az észti *I. Tingre*, az NDK-beli *R. Proll*, a szlovák *V. Cipka* és *Kamarás I.* írásai – megbeszélésekor elsősorban ez a kérdés bizonyult ütközőpontnak. Kiderült, hogy egyes országokban az olvasáskutatás visszaszorulóban van, csökken az olvasáskutató műhelyek önállósága (leginkább a szlovák kolléga panaszkodott), másutt felfejlődően (Kuba), ismét másutt már évek óta eléggé stabil helyzetben van. A stabil helyzetű kutatóműhelyek pozíciója is eléggé eltér abban a tekintetben, hogy milyen mértékben van szabad keze a kutatóknak feladatai megfogalmazásában és értelmezésében. Ebben a vitában *U. Vooglaid* hozzászólása jelentette az eseményt, talán nem is véletlenül, hiszen kívülrőlként – az észti vezetéskutató intézet szociológus munkatársa – élesebben és ugyanakkor tárgyilagosabban fejthette ki véleményét, mely szerint a vezetés, a kutatás és a gyakorlat három különféle nyelven beszél. Mellesleg ezt a konferencián is tapasztalhatták az alapkutatások szükségességét hangsúlyozó kutatók, akik a gyakorlat nevében felszólaló vezetők egyikétől azt a választ kapták, hogy "a tudomány nem lehet öncélú, és így nem is tudomány az, aminek nincs gyakorlati haszna". *U. Vooglaid* úgy véli, hogy a kutatások eredménye, az olvasásról (olvasóról, olvasmányközvetítésről) való ismeret és tudás társadalmi hasznosítása a következő területeken jelentkezhethet, feltéve, ha optimálisan alakul a vezetés, kutatás és gyakorlat közötti nézetcsere: a) a könyvtárügy, illetve az "olvasásügy" irányítása; b) az olvasás szakembereinek képzése; c) a tudományos kutatók közötti kommunikáció; d) a nemzetközi kulturális kapcsolatok; e) a soron következő kutatásokban alkalmazható elméletek és módszerek fejlődése; f) maguknak az olvasással foglalkozó kutatóknak a fejlődése; g) a nemzeti kulturális program (beleértve természetesen a könyvtár- és olvasásügyet is) megvalósításának segítése. *J. Ankudovicz* szerint a legkomolyabb esély a kutatási eredmények hasznosítására a könyvtárosképzésben és továbbképzésben lehet, főképpen akkor, ha maguk a kutatók is részt vesznek "tanaik" átadásában.

Lazább szálakkal ugyan, de ehhez a témakörhöz kapcsolódott *M. Afanasjev* dolgozata a közművelődési könyvtár társadalmi funkciójáról, amelyben a változó olvasói igényeket az eddigieknél jóval inkább figyelembe vevő könyvtári modellt vázolja fel. A Szovjetunióban a legutóbbi öt évben csak a munkáscsaládokban kétszeresére emelkedett az otthoni könyvek száma, és 1982-ben elérte az átlagosan 120 könyvet (Magyarországon 1978-ban 121 volt). A leningrádi fiatal munkások 90 százaléka a közművelődési könyv-

tárakban "teljes önkiszolgálást" szeretne. Mindez újfajta olvasmányközvetítési stratégiát követel, aminek a feltétele viszont az, hogy a könyvtárak és irányítók jobban ismerjék a valóság kihívásait. Ebben lehet segítségükre az olvasáskutatás. Nagy vitát váltott ki M. Afa-nasjev egyik következtetése, mely szerint a közművelődési könyvtárak egyik legfontosabb feladata a munkahelyi kollektívákkal való kapcsolat szorosabbá tétele lenne. Saját negatív tapasztalataik alapján többen a formalizmus veszélyére figyelmeztették a szerzőt. Mások arra hívták fel a figyelmét, hogy nem szerencsés, ha a könyvtár csupán az ügynevezett átlagolvasókhoz igazodik, ismét mások úgy vélték, hogy a "véleménytár" szerepre vállalkozó könyvtár legitimációja még a szocialista országokban is tökéletlen, pedig egy hegemón helyzetű eszmerendszerrel jellemzhető társadalom sem nélkülözheti a "pluralista" könyvtárat. Ha elfogadható az, hogy az ember és a világ közötti dialógus legfontosabb feltétele a megértés, – s ez nem megy a szűk egyéni vagy csoporthorizontokról való lemondás nélkül –, akkor a könyvtárnak a világ sokoldalú látását kell elősegítenie, az egymást kiegészítő nézőpontok kínálatával.

Mire jó a tipológia?

Öt dolgozat témája volt az olvasó-tipológia, vagyis az olvasás jelenségei leírásának és magyarázatának kérdése. Közülük három támaszkodott kutatási eredményekre: az észt szerzőpár említett dolgozata, *Gereben Ferenc* és *Nagy Attila* írása a nemi szerepek és az olvasási szokások összefüggéséről, a bolgár *J. Sajkarova* tanulmánya a fiatal olvasók tipológiájáról.

J. Sajkarova egy ifjúságszociológiai kutatás adataira támaszkodva a társadalmi aktivitás és az olvasói aktivitás közvetlen összefüggését próbálta bizonyítani, többünk számára nem eléggé meggyőzően. Egyrészt eléggé szűk értelemben (elsősorban a munkahelyi és a mozgalmi tevékenységre korlátozva) használta a "társadalmi aktivitás" fogalmát, másrészt az olvasói aktivitásnak elsősorban mennyiségi vonatkozásait tartotta szem előtt. Nem vette eléggé figyelembe, hogy a társadalmi aktivitás lehet kényszer-, presztizs- és önkéntes aktivitás, hogy valaki belülről vagy kívülről irányítottan lehet aktív, hogy bizonyos fajta társadalmi aktivitás nem feltétlenül jár együtt az olvasói aktivitással. Mások joggal hiányolták a lélektani tényezők és az értékrend figyelmen kívül hagyását. A nemi hovatartozás olvasási szokásokat, az olvasás tartalmát és minőségét befolyásoló szerepét és fontosságát bizonyító magyar dolgozat azért is váltott ki élénk visszhangot, mert ez a szempont eléggé ritkán bukkan fel a szocialista országokban folyó olvasáskutatásokban. A kérdésekre válaszolva Nagy Attila arra hívta fel a figyelmet, hogy a nemi szerepek változásban vannak, hogy az olvasótábor elnöiesedése még nem jelenti azt, hogy a női szempont akárcsak a nők olvasói beállítódásában is a maga teljességében érvényesül.

M. Laurisztin és *P. Vihalemm* dolgozata körül kialakult vitában a legfontosabb problémagócok a következők voltak: a) a személyiség figyelembevétele nélkül nem sokat érnek az olvasói és olvasási tipológiák; b) a "közhasznú", praktikus célokra használható könyvek olvasása és a haszonelvű szépirodalom-olvasás együtt jár, arányuk együtt emelkedik; c) az iskolai végzettség önmagában nem magyarázó tényező, jóval inkább a munka-

megosztásban elfoglalt hely; d) a lakóhely társadalmi-lélektani természetű légkört is jelenthet.

Tipológia-ügyben két tábor alakult ki. Az egyikbe azok tartoznak, akik a tipológiát a Mengyelejev-féle periódusos rendszerként szeretnék látni, és ezért az olvasáskutatás fő feladatának a gyakorlat számára jól használható olvasó-tipológiák kidolgozását tartják. A másik táborba tartozók úgy vélik, hogy az eddigi olvasó-tipológiák leíró, statikus, spekulatív és pragmatikus konstrukciók, amelyek kevés tényezőt vesznek figyelembe. Úgy gondolják, hogy fontosabb lenne az olvasás folyamatának (az indítékoknak, a választásnak, az értékelésnek, az értelmezésnek, a hatásnak stb.) több irányból való (pszichológiai, szociálpszichológiai, szociológiai, esztétikai, filozófiai, kultúrantropológiai stb.) vizsgálata, és ha már tipológiáról van szó, szerencsésebb lenne az olvasás tipológiáját előtérbe helyezni.

Olvasmány, olvasó, olvasmányközvetítés, olvasáskutatás

Az elméletileg legigényesebb két dolgozat a lengyel J. *Ankudowiczé* és a cseh A. *Hamané* volt; köztük alakult ki a konferencia legélesebb vitája is. A. *Haman* a művészi alkotásokat, mint jeleket két fő csoportra osztja: a) naturalisztikus művek, amelyek eszmei mélység híján levő gyakorlati világmodellek; b) metafizikus művek (az allegória, a parabola és az utópia), amelyekben az elmélet, a mitológia és az ideológia egységben jelentkezik. Mindkettőnek van klasszikus és modern változata is, ezért az irodalmi műveket, mint szövegeket hagyományos formájú (kanonikus) és improvizatív (nem formált idiomatikus) művekre osztja. Nem is annyira négy csoportról, mint négy szempontról van szó, hangsúlyozza A. *Haman*, amelyek tulajdonképpen minden műben megvannak, természetesen különböző arányban és súllyal. A befogadott és az elismert értékek alapján a cseh kutató megkülönböztet igényes (a társadalmi és lélektani próza, közéleti és intim líra), a népszerű (gyermek és ifjúsági, kalandos és erotikus, humoros, szentimentális és agitatív irodalom) műveket. A népszerű irodalom egy részét is irodalmi értékűnek tekinti, viszont lényegileg különbözteti meg a giccset, amelyet az álérték és a megcsontosodott normák (előítéletekkel, illúziókkal, hiedelmekkel) jellemeznek. A. *Haman* látszólag teljesen műközpontú megközelítése a potenciális olvasót veszi alapul, ezt azonban vitapartnerének nagy része nem, vagy nem eléggé vette figyelembe. Többen azt hangoztatták, hogy a giccs is hordoz értékeket, amit egyébként A. *Haman* sem tagadott, csupán azt hangsúlyozta, hogy terapikus, nevelő, ismeretfejlesztő és egyéb funkcióin kívül az irodalmi mű elsősorban művészi alkotás és befogadása esztétikai beállítódást is követel.

J. *Ankudovics* úgy vélte, cseh kollégája modellje elsősorban annak a bemutatására alkalmas, hogy milyen maga az irodalom, a szociológiai szempontoknak sokkal inkább az ő megközelítése felelne meg, amelynek középpontjában az olvasó viselkedése áll. Ő a kultúra megértéséből vezeti le az olvasás magyarázatát. Következésképpen az irodalom olvasásának kutatása számára olyan fajta társadalomkutatás, amelyben az író, a közvetítő és az olvasó élesen el nem választható elemek, hiszen az író és a közvetítő is olvasó, és az olvasás is alkotó tevékenység. Jól jellemzi a lengyel kutató megközelítési módját az, hogy

olvasóközönség helyett adott művek olvasóközönségéről beszél. Ebben a tekintetben valóban az ő módszere tűnik inkább irodalomszociológiaiának, míg A. Hamané inkább a befogadás-esztétika keretében marad.

Az olvasói érdeklődés tanulmányozásának elvi vonatkozásaival foglalkozott *K. Neradova*, két kérdésre szentelve nagyobb figyelmet: a lektúr hordozta nem esztétikai értékekre és az olvasás motívumaira. Ami az utóbbit illeti, a szerző a következő kilenc motívumot sorolja fel: esztétikai, filozófiai, megismerési, etikai, érzelmi, szórakoztató, védekező-menekülő, presztizs, társadalmi-közéleti. Az átlagosnál jóval gazdagabb motívumtár hiányai is feltűnőek: az önkifejezés, a megerősítés és a transzcendencia talán az olvasás legfontosabb mozgatórugói közé tartoznak. *K. Neradova* néhány motívuma meglehetősen különböző motívumok gyűjtőfogalma. Így például a menekülés lehet problémák elől (nyugtató és kábítószer funkciójú) való menekülés, és lehet a mindennapokból (egy másik, egy magasabb, emberibb létrendbe) való "menekülés"; a megismerés is lehet önismeret, ismeretgyűjtés, felfedezés, létismeret.

Az olvasmányokkal, vagyis az olvasmánykínálattal foglalkozott *W. Adamiecz*, amikor a lengyelre fordított szépirodalmi művek volumenét vizsgálva megállapította, hogy a lengyel fordításpolitikát csak elvben nyitott, a lengyelországi mutatók rosszabbak, mint a többi egynyelvű országé, a mennyiség alapján nem felel meg a kulturális dialógus követelményeinek, inkább a kulturális provincializmus jellemzi.

G. Fröschner az olvasásnak a szellemi élet egészében betöltött szerepét vizsgálva arra a következtetésre jut, hogy az olvasás, mint a kommunikációban részt vevő ember viselkedése vizsgálendő, méghozzá időről-időre megismételt kérdésekkel, hiszen változnak a kommunikáció módját és eredményét meghatározó társadalmi feltételek.

A nemzetközi együttműködés lehetőségei

V. Stelmah a szocialista országok olvasáskutatási terveit elemezve a nemzetközi együttműködés lehetőségeit latolgatta. A szovjet kutató a nemzetközi együttműködés új formáinak kialakítását szorgalmazta, többek között a hasonló és párhuzamos kutatások összekapcsolását, tematikus tanulmánygyűjtemények kiadását, kétoldalú szemináriumok és kutatások szervezését, a különböző országok távlati terveit összegező koordinációs terv elkészítését. A vitában felszólalók közül a hasonló konferenciák megrendezésében mindenki egyetértett, a módszert illetően azonban vita alakult ki. Többen, közöttük a magyar résztvevők is, jobban körülhatárolt tematikát, kevesebb dolgot, több vitát, eszmecserét és beszélgetést javasoltak. Ami az együttműködés egyéb formáit illeti, egyesek távlati terv elkészítését és állandó titkárság (feladata a két konferencia közötti időszak közös munkáinak és a kölcsönös tájékoztatásnak a megszervezése lenne) felállítását szorgalmazták, mások inkább a személyes találkozások, a két- vagy többoldalú tudományos eszmecserék szaporítását, a tanulmányutak számának növelését.

Mi magyarok, a magunk részéről az utóbbi utat láttuk (és látjuk azóta is) járhatónak, még akkor is, ha ez bizonyos objektív (elsősorban gazdasági természetű) nehézségekbe ütközik. Ami pedig a közös kutatásokat illeti, a következőket javasoltuk: a) a világ-

irodalom súlya és tartalma a szocialista országok különböző olvasórétegeinek olvasmányai között, különös tekintettel a szocialista országok irodalmára; b) az IFLA által meghirdetett, a kiadványok egyetemes hozzáférhetőségére vonatkozó alapelv megvalósulása; c) a könyvtár és társadalmi környezete kapcsolata; d) a gyerekek és az ifjúsági olvasási szokásai.

* * *

A tervek (a résztvevők egyike-másika szerint inkább álmok) megvalósításának feltételei a nyolcvanas évek közepén az egyes szocialista országokban eléggé eltérőek, de egyikben sem túlságosan kedvezőek, pedig úgy tűnik, hogy az olvasás vizsgálatának hiánya ma már lényegesen visszavetné mind a könyvtárügyet, mind az "olvasásügyet", elsősorban azért, mert a bennük tevékenykedő, az értelmiségi státusra törő könyvtárosokkal és más szakemberekkel szemben egyre inkább szubjektív és objektív követelmény, hogy az olvasót, mint a végtelenre nyitott, az önmagát kiteljesítő és közéletet élő embert szolgálva az eddiginél tudatosabban végezze értékközvetítő tevékenységét.

MÓDOSÍTOTTÁK A NEMZETKÖZI KÖLCSÖNZÉSRE VONATKOZÓ IRÁNY-ELVEKET. Erről adott tájékoztatást az IFLA nemzetközi kölcsönzési szekciójának állandó bizottsága. A módosított szöveg angol nyelvű változata megtalálható az OSZK-KMK Könyvtártudományi Szakkönyvtárban a 4-7442 raktári számon. Az irányelvek első változatát szó szerinti fordításban lapunk 1980. 3. számában (286–292.p.) közöltük. (A szerk.)

KÖNYVTÁROSCSERÉT szervez a brit Könyvtári Egyesület Nagy-Britannia, az USA, Kanada, Franciaország és az NSZK könyvtárosai számára. A jelentkezők megjelölik a képzettségüket és igényeiket, adataikat a LIBEX iroda szakfolyóiratokban közzéteszi, ennek alapján jelentkeznek a cserepartnerek.

Library Journal, 1983. szept.